

Araştırma

DERS KİTAPLARINDA TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMI (1990-2006)¹

Gender Discrimination in School Books (1990-2006)

Özlem GÜNEŞ*

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldız Teknik
Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler Bölümü

ÖZET

Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet rollerinin benimsenmesinde önemli bir yeri olduğu düşünülen ilköğretim ders kitapları cinsiyet ayrımcılığı yönünden incelenmiştir. Araştırma, siyasal iktidardaki değişimin ders kitaplarına yansıyan cinsiyet ayrımcılığında herhangi bir değişime yol açıp açmadığını anlamak amacıyla yapılmıştır. Bu noktadan hareketle, 2002 yılındaki iktidar değişimi öncesi ve sonrası arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. 1990 ile 2006 yılları arasındaki ders kitaplarının incelenmesi sonucunda, söz konusu süre zarfında ders kitaplarındaki cinsiyetçi tutumun azalma eğilimi gösterdi-

ği değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, bu azalma eğiliminin siyasal iktidar değişimiyle birebir bağlantılı olmadığı görülmüş ve ders kitaplarındaki değişimin açıklanmasına yardımcı olabilecek faktörlerin neler olabileceği sorusuna yanıt aranmıştır.

Anahtar Sözcükler: toplumsal cinsiyet, ders kitapları, eğitim

ABSTRACT

This study examines the primary school books, which are considered to be important factors in introducing the societal gender roles, in terms of gender discrimination. The aim of this study is to find out whether the changes in government have an observable impact on sex-based discrimination in the school books. Within this framework, a comparison has been done between the conditions pre- and post-2002 elections. As a result of the examination of the school books between 1990 and 2006, it has been observed that discriminatory approaches in the school books have tended to decrease. However, it has been seen that this decreasing trend was not a direct result of the governmental change, and the factors which might help us to explain this changing trend in the school-books have been investigated.

Key Words: gender discrimination, school books, education.

GİRİŞ

Birey, doğduğu andan başlayarak, içine doğduğu toplum tarafından benimsenmiş olan bir takım değer ve yargılarla donatılır. Toplumsallaşma adı verilen

¹ Çalışma süresince sağladığı maddi destek için TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

bu süreçte, dişilik ve erkeklik üzerinden kurgulanan rol kalıpları da (toplumsal cinsiyet rolleri) toplumun yeni üyeleri tarafından içselleştirilerek gelecek kuşaklara aktarılır.

Modern ulus-devletlerde aile, arkadaşlar, yaşanılan çevre gibi faktörlerin yanı sıra, ülkenin geneline yayılmış bulunan örgün eğitim kurumları da bir topluma ait değer yargılarının benimsetilmesinde önemli bir yere sahiptir. Eğitim kurumlarının bu işlevi yerine getirmesinde kullanılan araçlardan biri olan ders kitapları ise, ülkenin aynı yaş grubundaki tüm çocukları tarafından okunmaları ve çocukların, ders kitaplarında anlatılanların doğru olduğuna yönelik genel bir ön-kabule sahip olmaları göz önünde bulundurulduğunda, ayrı bir önem taşır. Toplumun genç üyelerine belirli davranış ve anlayış kalıplarının benimsetilmesinde önemli bir yere sahip olmaları, söz konusu kitaplarda siyasal iktidar tarafından -özellikle de devlete egemen olan siyasal görüşte önemli ideolojik farklılaşmalar yaşandığı dönemlerde çeşitli değişiklikler yapılmasına yol açabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, ideolojiden ayrı düşünülmemeyecek bir alan olan toplumsal cinsiyet rollerinin ders kitaplarındaki yansımalarının, siyasal iktidar değişikliğiyle birlikte bir değişime uğrayıp uğramadığının araştırılmasıdır. Çalışmada baz alınan siyasal iktidar değişimi ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tek başına iktidarı ile sonuçlanan 2002 seçimleri sonrasında durumudur. Çalışmada; kendisini "muhafazakar demokrat" olarak tanımlayan (ancak kökeni "Milli Görüş"e dayanan) AKP'nin 5 yıla yaklaşan iktidarı süresince, ders kitaplarına toplumsal cinsiyet olgusu açısından bir müdahalede bulunulup bulunulmadığını

belirleyebilmek amacıyla, son 15 yılın² ders kitapları incelenmiştir. İncelenen kitaplar, aile ve yaşam hakkında daha fazla doğrudan bilgi içermesi nedeniyle ilköğretimin ilk 5 yılında okutulan Türkçe ve Hayat Bilgisi (bu ders 3. sınıfa kadar verilmektedir) kitapları ile sınırlı tutulmuştur. Yaklaşık dört ay süren bu çalışma süresince, 1990-2006 yılları arasında basılmış ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Talim Terbiye Kurulu tarafından ders kitabı olarak onaylanmış olan 70'e yakın ders kitabı incelenmiştir. Kitapların değerlendirilmesinde, "eşit sayıda kadın ve erkek karaktere yer verilmesi; kullanılan metin ve resimlerde kadın ve erkek karakterlerin birbirlerine eşit ve saygılı bir şekilde davranan, ev-içi işbölümü ve iş yaşamında eşit rol almış bireyler olarak gösterilmesi; kadınların kamusal yaşamda ve karar alma mekanizmalarında temsiline önem verilmesi; anne ile baba arasında olduğu gibi kız çocuk ile erkek çocuk arasında da eşitlik gözetilmesi" gibi ölçütler kullanılmıştır. İncelenen kitaplar, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nden ve özellikle de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yayınlar Dairesi Arşivi'nden elde edilmiştir. Güncel olan kitaplar ise kitapçılardan temin edilmiştir.

Çalışma sırasında sadece yazılı dokümanlar incelenmemiş; Milli Eğitim Bakanlığı, Talim Terbiye Kurulu ve TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'ne gidilerek yetkili kişilerle görüşmeler yapılmıştır.

2 2002 yılı öncesi ve sonrasını karşılaştırmak için 2002'den sadece birkaç yıl öncesini veri almanın yeterli olmayacağı düşüncesi ve kitaplara yansıyan anlayıştaki daha uzun süreli bir çizgiyi görebilme isteği nedeniyle çalışmada incelenen kitaplar 90'ların başından itibaren alınmıştır.

Ders kitaplarında cinsiyet ayrımcılığı daha önce başka çalışmalara da konu olmuştur (Helvacıoğlu: *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik (1928-1995)*, 1996; Esen ve Bağlı: *İlköğretim Ders Kitaplarındaki Kadın ve Erkek Resimlerine İlişkin Bir İnceleme*, 2002; Tanrıöver: *Ders Kitaplarında Cinsiyet Ayrımcılığı*, 2003; Altan: *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, 2001). En fazla 1990'ların sonlarına kadar getirilen bu çalışmalarda ortak kanı, ders kitaplarında kadınlar aleyhine bir cinsiyet ayrımcılığının belirgin biçimde varlığıdır. Söz konusu çalışmalarda ortaya konulan sonuçlara göre; incelenen kitaplarda kadının temel görevi ev işleri, çocuk bakımı ve eşine hizmetle sınırlandırılmıştır; kız çocukları ise bir yandan okula giderken bir yandan da annelerinden iyi bir ev kadını olmayı öğrenmektedir. Üstelik; kitaplarda görülen aile resimlerinde, çoğunlukla, anne hizmet ederken, baba gazete okumaktadır ve kız çocuk bebekle oynarken, erkek çocuk ders çalışmaktadır.

Bu çalışma kapsamında incelenen 1990 yılı ve sonrasındaki ders kitaplarında da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Bununla birlikte, 1990'ların sonlarından itibaren bu durumda bir değişim yaşandığı gözlenmektedir. Özellikle 1998 ve sonrasındaki ders kitaplarında, kadın ev içinden kamusal alana doğru açılmaktadır ve ev işleri de yalnızca kadının alanı olmaktan çıkarılmaktadır. AKP iktidarı döneminde ise ders kitaplarındaki bu eğilimin -genel olarak- değişmeden devam ettiği görülmektedir. Bu durum, ders kitaplarına yansıyan toplumsal cinsiyet algısında yaşanan değişimlerin, iktidar partisinin görüşlerinden çok, başka faktörlerin etkisiyle açıklanabileceği kanısını uyandırmıştır. Bu nokta-

dan hareketle, siyasal olaylarla birlikte, kadın hakları konusunda Türkiye'de ve dünyada yaşanan gelişmeler, uluslararası belgeler, yasal mevzuat ve ders kitaplarının hazırlanmasında kullanılan ilköğretim programları çalışma kapsamında incelenmiştir. İnceleme neticesinde ulaşılan sonuçlar; kitaplardan alınan metin ve resimlerin analiz edildiği I. Bölüm sonrasında, II. Bölüm başlığı altında ortaya konmuştur.

I. BÖLÜM

DERS KİTAPLARINDA CİNSİYET AYRIMCILIĞI

1990'lı yıllardaki ders kitaplarında, okula giden kız ve erkek çocuklar arasında kitaplarla/okumayla olan ilişkileri açısından bir ayrım yapılmamaktadır; kız ve erkek çocuklar okulda birlikte oynamakta, evde birlikte ders çalışmaktadırlar. Helvacıoğlu'nun, ders kitaplarına ilişkin (yukarıda adı geçen) incelemesinde 1990 öncesine ait kitaplardan örnekler gösterdiği "bebekli kız çocuk - kitaplı erkek çocuk" ayrımına (Helvacıoğlu, 1996: 159, 161), 1990'lı yıllara ait kitaplarda pek rastlanmamaktadır. Buna karşılık; 90'ların sonlarına kadar anne sürekli ev işi yapıp hizmet ederken görülmeye devam etmekte ve kız çocuğu da annesinden ev işlerini öğrenmektedir. Bu durumda; kız çocuklarının erkek çocuklarla eşit düzeyde eğitim alma hakkı kabul edilmekle birlikte, evdeki iş paylaşımına dair anlayışın fazla değişmemiş olduğu söylenebilir.

Örneğin, 1991 tarihli Hayat Bilgisi 1 kitabında evdeki işbölümünün anlatıldığı ve resmedildiği bölümlerde (İlkokul Hayat Bilgisi 1, 1991: 51, 52, 53) ev kadınlığı öne çıkarılmakta ve (geleceğin annesi) kız çocuk da annesine yardım

ederek; ev işlerini öğrenmektedir (bkz. şekil: 1,2 ve 3).

Şekil 1.

Şekil 2.

Şekil 3.

Aynı yıla ait bir 3. sınıf kitabında, kadının ev içindeki konumu korunmakla birlikte, bir kadın doktor resmine yer verilmektedir. Oysa, bu yıllara ait kitaplarda kadınların daha çok öğretmenlik ve hemşirelik meslekleri ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Fakat burada da ilginç bir durum söz konusudur: kadın doktor, bir kız çocuğunu muayene ederken; birkaç sayfa sonrasındaki erkek doktor, bir erkek çocuğunu muayene etmektedir (İlkokul Hayat Bilgisi 3, 1991: 124, 126) (bkz. şekil: 4 ve 5).

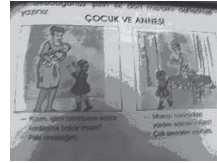

Şekil 4.

Şekil 5.

1995 tarihli bir Türkçe kitabında ise, "Çocuk ve Annesi" adlı bölümde (İlkokul Türkçe 1, 1995: 101), anne ve kız çocuğunun ilişkisi, kız çocuğunun ev işlerinde anneye yardım etmesine indirgeniyor. Başlığa ait iki resimden birincisinde, anne kızından bebeğe biraz bakmasını isterken, ikincisinde ise kız çocuk masayı hazırlamakta olan annesine yardım etmek istiyor³ (bkz. şekil: 6). Aynı kitabın 37. sayfasındaki "Temizlik" konulu metne ait resimde de anne ile kızı temizlik yaparken görülüyor (bkz. şekil: 7). Metnin sonunda anne, kendisine yardım eden kızına, "...işte böyle temiz, düzenli ve çalışkan olmalısın" diyor. Böylece, ev içindeki cinsiyete dayalı işbölümü, yeni kuşağa da aktarılmış oluyor.

Şekil 6.

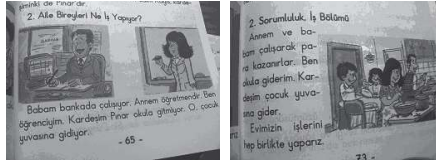
Şekil 7.

Benzer metin ve resimler, 1990'ların sonlarına kadar ders kitaplarında görülmeye devam etmektedir. Buna karşılık, 90'ların sonlarına doğru, sürekli ev işleri ile uğraşan anne tiplemesinden uzaklaşıldığı ve özellikle 1998 yılında basılan kitapların bu tarihten önceki kitaplarla dikkate değer farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Örneğin, 1998 yılına ait bir Türkçe kitabında "Ailemiz" adlı şiir; hizmet eden anne ve gazete okuyan baba şeklinde değil, anne ve baba birlikte ayakta dururken kız ve erkek çocuğun onlara doğru koştukları bir aile kompozisyonuyla resmedilmektedir (İlköğretim Türkçe 1 Ders Kitabı,

³ Kız çocuk, annesine: "Masayı hazırlamaya yardım edebilir miyim?", diye soruyor.

1998: 27). 1999 tarihli başka bir kitapta da yine "Ailemiz" başlıklı bir şiire ait resimde, aile üyeleri hep birlikte televizyon seyretmektedir (İlköğretim Türkçe 1, 1999: 43). Kısacası, anne, servis yapmaktan kurtarılmış görünmektedir.

Bunun yanında; 1990'ların sonlarından itibaren çalışan anne figürü de kitaplarda yer almaya ve mutfak işleri kadının alanı olmaktan çıkarılmaya başlamaktadır (bkz. şekil: 8 ve 9). Artık anne bir işte çalışırken; erkek çocuk ve baba da sofrayı hazırlayanlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte; annenin (öğretmenlik gibi) eve babadan daha erken gelebileceği bir işte çalışması dikkat çekmektedir (bkz. şekil: 10). Üstelik, çay getiren anneden kitap okuyan anneye doğru bir sıçrama görülse de (bkz. şekil: 11), henüz gazete okuyan, yani bir anlamda, güncel gelişmeleri (siyaseti) takip eden anneyi görmek mümkün olmamaktadır. 1999 genel seçimlerinde seçilen 550 milletvekilinden sadece 22'sinin kadın olması (KSSGM, 2004: 11), bu anlayışla oldukça paralellik gösteren bir veridir.

Şekil: 8 (İlköğr. Hayat Bilgisi 1, 1999: 65)

Şekil: 9 (İlköğr. Hayat Bilgisi 1, 1999: 73)

Şekil: 10 (İlköğr. Hayat Bilgisi 1, 1999: 72)

Şekil: 11 (İlköğr. Hayat Bilgisi 2, 1999: 44)

90'lı yılların sonlarından itibaren, çalışan anne figürüyle birlikte, kadının üretici yönünü vurgulayan metinlerle de daha sık karşılaşılmaktadır. Örneğin, 1999 tarihli bir Türkçe kitabındaki "Türk Kadını" başlıklı metinde, "Memleketin varolmasında en büyük etken kadınlarımız olmuştur. Çift süren, ürünlerini pazara götürerek paraya çeviren kadındır. Aile ocaklarının dumanını tütüren kadındır." (İlköğretim Türkçe 4, 1999: 57) denilmektedir. Kadının katkısı, artık, sadece ev işleri ile sınırlı tutulmamaktadır. Ve bu anlayış, 2002 yılı sonrasındaki ders kitaplarında da devam etmektedir.

Bununla birlikte; bazı sembollerin değişmeden kaldığı göze çarpmaktadır. Bunlardan en göze çarpanı; vücut temizliğinin (özellikle banyo yapmanın) öğretildiği ve organların tanıtıldığı bölümlerde, yalnızca erkek çocuk resmi kullanılmasıdır. İncelenen kaynaklar arasında bu "kural"a uymayan tek kitap 2005 yılına ait 1.sınıf Türkçe kitabıdır⁴. Bu kitapta, ilk kez, banyo yapan bir kız çocuğa rastlanmaktadır ve birkaç sayfa sonrasında da yine ilk kez olarak vücutun tanıtılmasında bir kız çocuk resmi kullanılmaktadır (İlköğretim Hayat Bilgisi 1, 2005: 62, 78). Buna karşılık, aynı yıla ait 3.sınıf kitabında (İlköğretim Hayat Bilgisi 3, 2005), suya elbise ile giren bir kız resmi de yer almaktadır ve yine bu kitapta, hizmet eden anne tiplmelerine tekrar rastlanmaktadır (bkz. şekil: 12). Fakat aynı kitapta -her ne kadar altında yazan şiirle uyumlu olmasa da- ilk kez bir erkeğin ütü yaparken çizildiğine de tanık olunmaktadır (bkz. şekil: 13). Kısacası, 2005 yılı kendi içinde tu-

4 Kitapın, AKP dönemine rastlaması dikkat çekicidir.

tarsızlık göstermektedir (2006 yılındaki kitapların ise, sözü edilen değişim çizgisini takip ettiği görülmektedir).

Şekil 12.

Şekil 13.

II. BÖLÜM DERS KİTAPLARINDAKİ CİNSİYETÇİ EĞİLİMİN AZALMASINA NEDEN OLABİLECEK GELİŞMELER

Çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlara göre; ders kitaplarındaki cinsiyet ayrımcılığı, -tam olarak ortadan kalkmama- birliktedir- 90'ların sonundan itibaren azalmaya başlamış ve bu konuda önemli gelişme kaydedilmiştir. AKP iktidarı süresince de -Partinin taşıdığı muhafazakar kimliğin yarattığı beklentinin aksine- bu çizginin değişmediği görülmektedir. Bu veri, cinsiyet ayrımcılığının önlenmesine yönelik olarak, iktidar partilerinin siyasi görüşlerinden bağımsız (bir anlamıyla partiler-üstü) birtakım çalışmalar yürütüldüğünün işaretlerinden biri olarak yorumlanabilir. Söz konusu çalışmaların bu bölüm altında genel hatlarıyla incelenmesi, ders kitaplarında toplumsal cinsiyet alanında görülen değişime bir açıklama getirilmesine katkı sağlayabilecektir.

Ders kitaplarındaki cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi konusuna değinen en eski belge, 1979 yılında BM Genel Kurul'unda kabul edilen ve 1 Mart 1980 tarihinde imzaya açılan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'dir (CEDAW). Sözleşme-

nin 10. maddesi, eğitimde kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması açısından taraf devletleri önlemler almaya çağırılmaktadır ve bu önlemlerden biri de "Kadın ve erkeğin rolleriyle ilgili kalıplaşmış kavramların eğitimin her şeklinden ve düzeyinden kaldırılması ve bu amaca ulaşılması için eğitim birliğinin ve diğer eğitim şekillerinin teşvik edilmesi, özellikle ders kitaplarının ve okul programlarının yeniden gözden geçirilmesi ve eğitim metodlarının bu amaca göre düzenlenmesi" (m.10/c) olarak belirlenmiştir. Türkiye söz konusu Sözleşmeyi 1985 tarihinde kabul etmiş olmasına karşın, Sözleşmenin yukarıda anılan hükmünü yerine getirmek için 10 yıldan fazla bir süre beklemiştir. Burada önemli bir noktaya daha işaret etmek gerekir: CEDAW Komitesi, 1994 yılında, Sözleşmenin ihlal edildiği iddiasıyla yapılacak başvurulara ilişkin olarak, CEDAW Komitesini taraf devletler nezdinde yetkili kılabilecek bir İhtiyari Protokolün hazırlanması çalışmalarına başlamış ve Protokol 1999 yılında kabul edilerek, aynı yıl 10 Aralık'ta imzaya açılmıştır. Protokolü 8 Eylül 2000 tarihinde imzalayarak Sözleşmenin bağlayıcılığını ve Komitenin yetkilerini kabul eden Türkiye, daha önce Sözleşmeye koyduğu çekinceleri de 1999 yılında, -daha eşitlikçi bir Medeni Kanun tasarısının Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanmış olması gerekçesiyle⁵- kaldırmıştır.

Bu durum, 1990'lı yıllarda, gerek dünyada, gerekse Türkiye'de, kadınlara karşı

5 Dönemin Devlet Bakanı Hasan Gemici, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nce (KSGM) basılan CEDAW metnine yazdığı "Sunuş" yazısında, çekincelerin kaldırılma nedenini bu şekilde açıklamıştır (KSGM, 2001: 7).

ayrımcılığın önlenmesi konusunda yapılan çalışmaların hız kazandığının bir göstergesidir ve bu süreçte ders kitaplarındaki cinsiyet eşitsizliği de giderek daha fazla gündeme gelmiştir.

4-15 Eylül 1995 tarihlerinde Pekin'de gerçekleştirilen BM IV. Dünya Kadın Konferansı bu konudaki önemli örneklerden birini oluşturmaktadır. Bu konferans sonunda yayınlanan ve Türkiye'nin de imzaladığı Pekin Eylem Platformu'nun 69.maddesi, ayrımcı olmayan eğitimin hem kız hem de erkek çocuklar açısından yararlı olduğunu, bunun kadınla erkek arasında daha eşit ilişkiler kurulmasına büyük katkıda bulunacağını düzenler. Platformun 71. maddesine göre, cinsiyet konusunda önyargılı eğitim ve öğretim malzemeleri, kız çocukların eğitime ulaşabilirliğinde ayrımcılığın devam etmesine yol açan nedenlerden biridir. 72. maddede ise, eğitim kaynaklarının kadın ve erkeklerin klişeleşmiş olmayan imajlarını yaydığı eğitici ve sosyal bir ortamın, cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılması konusundaki öneminden söz edilmektedir ve 74. maddede de, "Müfredat ve eğitim malzemeleri toplumsal cinsiyet konusunda büyük ölçüde önyargılıdır ve kız çocukları ile kadınların ihtiyaçlarına nadiren duyarlıdır. Bu durum, kadının toplumdaki tam ve eşit ortaklığını inkâr eden geleneksel kadın ve erkek rollerini pekiştirir." denmektedir. Bu belgede, hükümetlerin ve eğitim kurumlarının yapacakları eylemler de sıralanır ve bunlardan biri de, "bütün ilgili derneklerle birlikte çalışarak, öğretmenlerin eğitimi dahil, eğitimin bütün düzeyleri için cinsiyete dayalı klişelerden bağımsız öğretim malzemeleri, ders kitapları ve müfredat geliştirmek ve ayrıntılı öneriler hazırlamak" (m.83/

a) ve "eğitimin her düzeyinde, toplumsal cinsiyet boyutunu da içine alacak, insan hakları konulu eğitim programları geliştirmek"tir (m.83/j).

IV. Dünya Kadın Konferansından 5 yıl sonra (Haziran 2000) New York'ta gerçekleştirilen BM özel oturumunun ardından yayınlanan Pekin+5 Sonuç Belgesi'nde ise, eğitim materyallerinde sürekli toplumsal cinsiyete dayalı kalıp yargıların kullanılmasının bir engel olarak varlığını koruduğuna dikkat çekilmekte (m.10) ve ulusal düzeyde hükümetler tarafından yapılacaklar arasında, "eğitim sürecinde ve eğitim materyallerinde cinsiyet ayrımının ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının ortadan kaldırılmasını sağlamak için plan ve programların desteklenmesi" (m.67/b) yer almaktadır.

Ders kitapları son yıllarda, yalnızca cinsiyet ayrımcılığı (kadın hakları) konusunda değil, genel olarak insan hakları açısından da daha fazla üzerinde durulan bir alan haline gelmiştir. 2001 yılı başında, Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi Başkanlığı tarafından "okul kitaplarının insan hakları açısından taranması yönünde" (Tarih Vakfı, 2003: ix) iletilen istek doğrultusunda hazırlanan ve TÜBA şemsiyesi altında, Tarih Vakfı koordinatörlüğü ve AB'nin mali desteği ile yürütülen "Ders kitaplarında insan hakları" projesi bunun örneklerinden biridir. Proje kapsamında yayınlanan 3 eserden biri olan "Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları" başlıklı kitapta cinsiyet ayrımcılığı, "Ders Kitaplarında Cinsiyet Ayrımcılığı" başlıklı makale (Tanrıöver, 2003) bünyesinde işlenmektedir. Yine bu proje kapsamında yayınlanmış olan "İnsan Haklarına Saygılı Bir Eğitim Ortamına

Doğru” (Gök ve Şahin, 2003) başlıklı, çizgi-roman tarzında yazılmış eserde de, okulda kız çocuklarına karşı yapılan ayrımcılığa dikkat çekilmekte (24, 32-35); hatta feminizmden söz edilmektedir (136-137). Ayrıca bu konuların işlendiği sayfalardaki kutucuklar içinde eşit eğitime ve Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ne (CEDAW) de yer verilmektedir.

İnsan hakları ve cinsiyet eşitliği açısından eğitim materyallerinin öneminin giderek daha fazla kavrandığı konusunda başka örnekler de mevcuttur. Örneğin, töre cinayetlerinin araştırılması amacı ile kurulan TBMM Meclis Araştırma Komisyonu da çocuklara yönelik şiddetin önlenmesi için alınacak önlemler arasında, “eğitim materyallerinin kadın ve erkek eşitliğini yok sayan, görmezden gelen ya da zedeleyen öğelerden arındırılması”nı (KSGM, 2006: 88) saymaktadır.

İnsan hakları ve cinsiyet ayrımcılığı konusunda oluşan duyarlılık kendisini sadece ders kitapları alanında göstermemektedir. Türkiye’de bu konuda yasal mevzuat ya da uygulamalarda da değişim yaşandığı görülmektedir. Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler de dikkate alınarak hazırlanan ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında önemli değişiklikler getiren yeni Türk Medeni Kanunu bunun örneklerinden biridir. 22 Kasım 2001 tarihinde TBMM’ce kabul edilen ve 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren yeni kanunun içerdiği “kocanın evin reisi olması hükmünün kaldırılması; kadının çalışmasının kocanın iznine tabi olmaktan çıkarılması ve evin geçimine katkıda kadının eviçi emeğinin de değerlendirilmesi” vb. yönündeki değişik-

likler⁶, ders kitaplarında görülen, “çalışan kadın figürlerinin artması, kadının üretici yönünün vurgulanması ya da ev-içi demokrasiye önem verilmesi” vb. değişimlerle paralellik göstermektedir. Anayasa’da da bu tarz değişimleri görmek mümkündür. Örneğin, 2001 yılında “Ailenin korunması” başlıklı 41. madde “ailenin eşler arasında eşitliğe dayandığı” şeklinde değiştirilmiştir. 2004 yılında “kanun önünde eşitlik” başlıklı 10. maddeye getirilen ek fıkra ise “kadınlarla erkeklerin eşit haklara sahip olduğuna ve devletin bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlü olduğuna” hükmetmektedir. Konuyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür (yeni Türk Ceza Kanunu vb).

Türkiye’de yaklaşık son 20 yıldır faaliyet gösteren kadın örgütlerinin ve kadın-erkek eşitliği konusunda çalışmalar yapan kadın akademisyenlerin ya da çeşitli aktivistlerin çabaları da toplumsal cinsiyet algısında yaşanan değişimin nedenleri arasında gösterilebilir.⁷ Ergin’in

6 Yeni Medeni Kanununun, bu konuda getirdiği değişiklikler hakkında bkz. Kadın ve Çocuk Hakları Açısından Yeni Türk Medeni Kanunu, KSGM, 2003.

7 Ders kitaplarındaki cinsiyet ayrımcılığı üzerine çalışmalar yapan Firdevs Helvacıoğlu bir yazısında 1987 yılından beri bu konuyla ilgili yaptığı çalışmaların yavaş da olsa ilgili kurumlar arasında etkili olmaya başladığını söylemektedir, F.Gümüsoğlu, Ders Kitaplarında Cinsiyetçiliğin 80 Yıllık Serüveni, www.huksam.hacettepe.edu.tr/cinsiyet.htm, 11.02.2005. Gerçekten de Helvacıoğlu, yazdığı makalelerin dışında, kimisi ilgili devlet kurumlarında olmak üzere, bu konuda çeşitli panellere katılmış ve sergiler açmıştır. Helvacıoğlu’nun KSGM’de katılmış olduğu bir panelde yapmış olduğu konuşma metni ve fotoğraf sergisi için bkz. Eğitim Materyallerinde Cinsiyetçi Öğeler, KSGM, 2001.

belirttiği gibi; “1990’lı yıllar Türkiye’de kadın hareketinin kurumsallaşmaya başladığı yıllardır. (...) Üniversitelerde kadın araştırmaları merkezlerinin açılmaya başlaması, devlet bünyesinde Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nün kurulması ve Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın hükümet içinde ayrı bir bakanlık olarak işleve kavuşması buna örnek gösterilebilir. Türkiye’deki (...) kadın hareketi ve bu hareketin içinde yer alan kadınların deneyimleri, 1990 sonrasında, çeşitli sorunlar etrafında örgütlenen hem ulusal hem de yerel çapta kadın sivil toplum kuruluşlarının ve örgütlenmelerinin de temellerini atmıştır. Bugün sayıları 300’ü aşan kadın kuruluşu, kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığa karşı mücadeleye vermektedir” (Ergin, 2006: 43).

Toplumsal cinsiyet algısında yaşanan değişimin nedenleri araştırılırken dikkate alınması gereken bir unsur da “kadınların çalışma yaşamına katılım düzeyi” ya da bir başka ifadeyle “kadının özel alandan kamusal alana açılım düzeyi” olabilir. Kadının çalışma yaşamında yer alması, uzun dönemde toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesinde etkili olabilecek bir faktör olmakla birlikte; çalışmanın kapsamına giren son 15-20 yıl boyunca, kadınların işgücüne katılımı konusunda kayda değer bir artış yaşanmamıştır. Örneğin, istatistiklere göre, 15 yaş üstü kadınların 1990 yılında kentte işgücüne katılım oranı %17 iken, bu oran 2004 yılında %17,1 düzeyinde kalmıştır (KSSGM, 2004: 7). Buna karşılık, okullaşma oranında önemli artış sağlandığı ve 1990 ile 2000 arasında üniversite okumuş kadınların oranında yaklaşık 2 kat artış olduğu belirlenmiştir (KSSGM, 2004: 3).

Sonuç olarak, 1990’lı yılların sonlarından başlayarak, Türkiye’nin, kadın hakları ve cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi konusunda birtakım atılımlar gerçekleştirmeye yöneldiği ve bu konuda taraf olduğu uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerine daha fazla özen gösterdiği tespiti (bazen aksi örneklerin de yaşanabildiğini unutmadan) yapılabilir. Bu tarihlere Türkiye’nin, sosyal ve hukuksal alanlarda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması konusuna oldukça önem veren Avrupa Birliği (AB) ile olan ilişkilerini artırdığı, AB’ye uyum çalışmalarının hızlandığı ve 1999 tarihinden itibaren Türkiye’nin Birliğe aday ülke konumunda bulunduğu da göz önünde tutulmalıdır.

Anılan tüm bu gelişmeler, ders kitaplarında yaşanan değişimin anlaşılması açısından bir fikir vermektedir. Bunlara ek olarak; yukarıda belirtildiği gibi, ders kitaplarında özellikle 1998 yılında basılan kitaplardan itibaren kayda değer bir değişimin görülmesi, -radikal dinci faaliyetlere ilişkin MİT raporunun değerlendirildiği- 1997 yılı MGK toplantısında alınan “28 Şubat kararları”nın etkisinin de incelenmesi gerektiğini akla getirmektedir. Hatırlanacağı gibi, Refah-Yol hükümeti, 28 Şubat’ta toplanan MGK’da önerilen “8 yıllık temel eğitim” tasarısını (28 Şubat kararları için bkz. Cevizoğlu, 2001: 225-229) hayata geçirmek konusunda gerekli adımları atmamakta ısrar etmişti. 18 Haziran’da düşen Refah-Yol hükümetinin ardından 30 Haziran’da iktidara gelen ANAP-DSP-DTP koalisyon hükümeti ise acilen 8 yıllık temel eğitimi uygulamaya geçirmişti.

Bilindiği gibi 8 yıllık temel eğitime geçilmesi konusu, daha önce de gerek hükümet programlarında, gerekse kalkınma planlarında yer almaktaydı. 8 yıllık

eğitim, ilk kez, 12 Mart Muhtırası sonucu kurulan Nihat Erim hükümetinin programında yer almış, ve 1972 yılında Ferit Melen Hükümeti programında da tekrar edilmiştir (konu hakkında bkz. A.Ünsür, "8 Yıllık Temel Eğitim Meselesi ve Ortaya Çıkaracağı Problemler", 16.5.1997, www.egitim.aku.edu.tr/unsur.htm). 1996 tarihinde Mesut Yılmaz başkanlığında kurulan 53. Hükümetin programıyla, zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması tekrar gündeme gelmiştir. Aynı konu, bundan 3 ay sonra kurulacak olan Necmettin Erbakan Hükümeti'nin programında da yer almakla birlikte; 54. Hükümet bunu gerçekleştirmek konusunda isteksiz davranmış ve 8 yıllık temel eğitime ancak 28 Şubat sonrasında kurulan 55. Hükümet döneminde geçilebilmiştir (17.8.1997 tarih ve 4306 sayılı kanun). Kalkınma planlarına bakıldığında da, 1990-94 yıllarını kapsayan VI. Kalkınma Planında, 8 yıllık temel eğitime yer verildiği ve 1996-2000 yıllarına ilişkin bir sonraki planda, VII Plan döneminde, 8 yıllık zorunlu eğitime geçileceğinden söz edildiği görülmektedir. Böylelikle, hükümet programları ile kalkınma planları arasında bir paralellik olduğu da göze çarpmaktadır. Kısacası eğitim reformu konusunda, 28 Şubat'ta yeni bir karar alınmadığı; sadece, varolan ancak uygulamaya geçilemeyen bazı projelerin önünün açıldığı söylenebilir.⁸

8 28 Şubat sürecinin Milli Eğitim üzerindeki etkileri, Liselerde felsefe derslerinin okutulmasının zorunlu tutulması ve ayrıca Milli Güvenlik Bilgisi dersi öğretim programının değiştirilmesi ile de hissedilmektedir (görüştüğümüz bir yetkili, söz konusu Milli Güvenlik dersi program taslağının, Çevik Bir imzası ile geldiğini söylemiştir). Yine döneme ait Tebliğler Dergisi sayıları incelendiğinde, küçük çaplı başka değişikliklerin de yapıldığı görülmektedir.

28 Şubat sonrasında kurulan yeni hükümetin Milli Eğitim Bakanlığı'nı yapacak olan Hikmet Uluğbay, 6 Ekim 1997 tarihli ve "1997-1998 Öğretim Yılında Yapılacak Eğitim ve Öğretim Uygulamaları" konulu genelgede (MEB Tebliğler Dergisi, Kasım 1997: 775-776), 8 yıllık yeni uygulamanın "çağdaşlaşma, demokratikleşme ve özellikle Laik Cumhuriyeti geliştirme" ile olan ilgisinden ve bu dönemde temel amaçlarının "kapsamlı bir eğitim reformu gerçekleştirmek" olduğundan söz etmektedir. Bu genelgede cinsiyet ayrımcılığına doğrudan değinilmemekle birlikte; okullarda demokrasinin geliştirilmesine ve çağdaş uygarlık düzeyine çıkma hedefine yapılan vurgu, bu konuda da adım atılacağı bir habercisi olarak yorumlanabilir. Söz konusu genelgeden 2 ay sonra (3.12.1997) kabul edilen yeni "İlköğretim Okulu Hayat Bilgisi Programı"na (MEB Tebliğler Dergisi, Ocak 1998: 5-115) bakıldığında ise; ders kitaplarında cinsiyet ayrımcılığının en çok görüldüğü "Ben ve Ailem", "Okulda ve Evde Dayanışma" gibi ünitelerle ilgili kısımlarda cinsiyet rolleri üzerinde durulmadığı; ancak yeni program sonrasında basılan kitaplarda bu konuya daha fazla özen gösterildiği gözlenmektedir.⁹

Burada dikkat çeken bir nokta ise, 1997'de değişen programın, aslında, MEB Eğitim Araştırma ve Geliştirme

9 Ders kitaplarındaki metin ve resimler Talim Terbiye Kurulu tarafından denetlenmekte ve hangi kitapların ders kitabı olarak okutulacağına bu Kurul karar vermektedir. MEB Yayınlar Dairesinde konuyla ilgili görüşlerine başvurduğumuz kişiler, özellikle 1998'de, Kurulda çalışan üyelerin çoğunun değiştirildiğini ve yeni üyelerin cinsiyet ayrımcılığı konusuna özen gösterdiklerini dile getirmişlerdir.

Dairesi Başkanlığı'nca (EARGED) çalışmalarına 1993 yılında başlanarak 1996 yılında tamamlanmış olan "İlköğretim Hayat Bilgisi Dersi (1.2.3. Sınıf) Öğretim Programı"nın (EARGED, 1996) bazı değişikliklerle kabul edilmiş hali olmasıdır. Bu taslak program, Talim Terbiye Kurulu'na 18 Ekim 1996 tarihinde gönderilmiş olmasına rağmen, programın kabul edilmesi için 1997 sonrasındaki hükümet değişikliğini beklemek gerekecektir. Şu halde, eğitim programında değişiklik yapma fikrinin 28 Şubat öncesinde de gündemde olduğu; ancak 28 Şubat'la birlikte, programın uygulamaya geçilmesinin önündeki "siyasi engellerin" kaldırılarak, sürecin hızlandırıldığı yorumu yapılabilir.

28 Şubat sonrasında kurulan, Mesut Yılmaz başkanlığındaki koalisyonun Hükümet Programı da, üzerinde durmayı gerektirecek niteliktedir. Bu programda, kadın ve eğitim konularının, geçmiş programlara oranla ön sıralarda yer aldığı ve konuya geniş yer ayrıldığı görülür. "Kadın Sorunları ve Aile" başlığı altında, aile-içi demokrasiden, mevzuatlarda yer alan ayrımcı maddelerin yeniden düzenlenmesinden, plan ve programlarda eşitliğe yönelik çalışmalar yapılmasından ve Başbakanlığa bağlı olarak kurulacak olan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM) teşkilatı için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasından söz edilmektedir. Bu durum, 90'ların sonundan itibaren gerek yasal mevzuatta gerekse de ders kitaplarında görülen değişimle paralellik arz etmektedir.

Söz konusu paralelliğin, muhafazakar kimliğiyle öne çıkan AKP'nin 2002 yılında başlayan tek parti iktidarı süresince de sürdürülmüş olduğu görülür. Nitekim, Abdullah Gül'ün başkanlık

ettiği 58. Hükümet'in hazırladığı Hükümet Programı, eğitime geniş yer ayırmaktadır ve "ezbere kaçmayan, özgür düşünebilen, kendine güvenen, bilim ve teknoloji üretebilen gençler" yetiştirmenin önemini vurgulamaktadır. Programda, "kadın haklarından, CEDAW'dan ve kadına yönelik şiddetten" söz edilmektedir. AKP Hükümeti'nin, iktidara geldikten 2 ay sonra (3 Ocak 2003'te) ilan ettiği Acil Eylem Planı'nın "Nitelikli Eğitim" bölümünde de müfredat programlarının yenileneceği düzenlenmektedir (SP 13). Bu hedefe uygun biçimde, AKP döneminde, İlköğretim Programları değiştirilmiştir. Bunlardan Hayat Bilgisi Programı'nda "Öz Yönetim" başlığı altında, öğrencinin kazanması gereken davranışlar sıralanır ve bunlardan birini "yaş, cinsiyet, ırk gibi yanlı davranışlara neden olan eğilimleri fark etmek ve bu tür yanlılıklar içermeyen davranışlar sergilemek" oluşturur. Aynı programda sıralanan ders kazanımları arasında da, "aile içinde demokratik bir ortamın oluşmasının önemli olduğunu bilmek" yer alır. Türkçe Programının "Atatürk ve Türk Kadını" başlıklı bölümünde ise öğrencilere okutulması istenen "Kadın Hakları" başlıklı bir metin yer almaktadır. Söz konusu metinde, Türk kadınına Atatürk tarafından verilen haklardan ve kadınıla erkeğin eşitliğinden söz edilir. Bununla birlikte; her iki programda da, "ders kitaplarında yer alacak metin ve resimler hazırlanırken cinsiyet ayrımcılığı konusuna özen gösterilmesi" gerektiği şeklinde açık bir hüküm yer almaktadır.

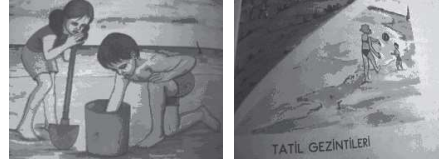
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında yapılan incelemeler, yaklaşık son 10 yıldır ders kitaplarında cinsiyetçi yaklaşımın azaldığı

yönünde bir sonuca ulaşılmasına imkân vermektedir. Artık ders kitaplarında, aile içi ilişkiler görece daha eşitlikçi bir şekilde resmedilirken, ev dışında çalışan kadın figürünün de ders kitaplarında yer alan metin ve resimlerde ağırlık kazandığı görülmektedir. Bununla birlikte, bu konuda tam bir eşitlikten söz edilmesi henüz mümkün değildir. Çalışmanın I. Bölümünde örneklendirildiği gibi, incelenen ders kitaplarında hâlâ gazete okuyan ya da yönetici konumunda kadınlar görülememekte; kadınların çalışma alanları çeşitlendirilmemekte ve erkek elinde kumandayla televizyon seyredirken kadının sofraya kurduğu resimlere rastlanabilmektedir. Geçtiğimiz günlerde TÜSİAD ve KAGİDER işbirliğiyle hazırlanan “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği” başlıklı raporun ders kitaplarına ilişkin bölümünde de cinsiyetçi eğilimin, daha “dolaylı ve örtük” bir şekilde de olsa, varlığını koruduğu ileri sürülmektedir (TÜSİAD ve KAGİDER, 2008: 72-73). Ancak genel olarak bakıldığında cinsiyetçi tutumun azaldığını görmek mümkündür.

Ders kitaplarındaki toplumsal cinsiyete ilişkin öğeler açısından AKP iktidarı döneminin, kendisinden önceki dönemle arasında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. 2002’den sonraki ders kitaplarında, 1990’ların sonlarından itibaren görülen değişim çizgisinin büyük ölçüde devam ettirildiği görülmektedir. Oysa, AKP kadrosunun siyasi geçmişi, bazı islami çevrelerle ilişkisi ve partinin kendisini “muhafazakar” olarak tanımlaması, bu partinin tek başına iktidar olduktan sonra eğitimde ve bunun aracı olarak da ders kitaplarında daha tutucu bir çizgiyi benimseyebileceği şüphesini uyandırmıştır. Örneğin, AKP iktidarı döneminde bir okul kitabında yer alan

“mayolu erkek çocuğun yanında elbise ile duran bir kız çocuk” resmi basında haber konusu olmuştur. Buna karşılık, çalışmanın I. Bölümünde örnek verilen -elbise ile denize giren kız çocuk resminin yer aldığı- 2005 yılına ait kitaba karşılık, AKP dönemindeki ders kitaplarında bikinili kadınları görmek de mümkündür. Üstelik, erkek çocuk mayolu iken, kız çocuğun kumsalda elbise ile resmedilmesi 2002 sonrasına özgü bir durum değildir. Örnek olarak, aşağıda, (her ikisi de MEB tarafından basılmış olan) 2001 yılı Türkçe ders kitabındaki bir resimle (şekil: 14) 2004 yılı Türkçe kitabındaki bir resim (şekil: 15) birlikte verilmiştir.

şekil: 14 (İlköğr. Türkçe 5, 2001: 154)
şekil: 15 (İlköğr. Türkçe 3, 2004: 149)

Sonuç olarak, ders kitaplarında toplumsal cinsiyet eşitsizliği yönünde olumlu bir değişim gözlenmekle birlikte, bu durumun siyasal iktidar değişimlerinden fazla etkilenmemiş olduğunu söylemek mümkündür. Ders kitaplarında cinsiyet ayrımcılığı konusunda 1990’ların sonlarından itibaren yaşanan değişimde hangi etkenlerin rol oynamış olabileceği, çalışmanın II. Bölümü’nde tartışılmıştır. Burada yer verilen gelişmelerden hiçbirisi “tek başına” bu değişimi açıklamaya yetmeyeceği gibi; her birinin yaşanan bu çok boyutlu değişime çeşitli derecelerde etki etmiş olduğu düşünülebilir.

KAYNAKÇA**1- Alıntı Yapılan Ders Kitapları:**

İlkokul Hayat Bilgisi 1 (1991), MEB, TTK Basımevi, Ankara.

İlkokul Hayat Bilgisi 3 (1991), MEB, TTK Basımevi, Ankara.

İlkokul Türkçe 1 (1995), MEB, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 1 (1999), C.Eren, Ç.G.Gören, Cemre Yay., İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 1 (2005), S.Uysal, F.Elbistan, MEB, Ankara.

İlköğretim Hayat Bilgisi 2 (1999), C.Eren, Ç.G.Gören, Cemre Yay., İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 3 (2002), MEB, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 3 (2005), A. Atılhan, E. Eren, MEB, İstanbul.

İlköğretim Türkçe 1 (1998), S. Uygun, A. Arslan, Cemre Yayıncılık, İstanbul.

İlköğretim Türkçe 1 (1999), S. Şahin, S. Öneş, Salan Yayıncılık, İstanbul.

İlköğretim Türkçe 3 (2004), H.Özkan, H.Gürsoy, MEB, Ankara.

İlköğretim Türkçe 4 (1999), A.Köycü, H.Gümüş, MEB, İstanbul.

İlköğretim Türkçe 4 (2001), A.Gümüş, Altın Kitaplar, İstanbul.

İlköğretim Türkçe 5 (1998), B.Güçer, Özer Yay., İstanbul.

İlköğretim Türkçe 5 (2001), A.İ.Ayata, O.Kaya, MEB, İstanbul.

İlköğretim Türkçe 5 (2006), N. Gören, Z. Yener, MEB, Ankara.

2- İncelenen Diğer Ders Kitapları:

İlkokul Hayat Bilgisi 2 (1995), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlkokul Hayat Bilgisi 3 (1995), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlkokul Okumaya Başlıyorum (1996), H. Ağca, Y. Parmaksız, MEB, İstanbul.

İlkokul Türkçe 1 (1990), MEB, TTK Basımevi, Ankara.

İlkokul Türkçe 1 (1994), MEB, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

İlkokul Türkçe 2 (1995), H. Ağca, MEB, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

İlkokul Türkçe 3 (1991), MEB, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

İlkokul Türkçe 3 (1990), MEB, TTK Basımevi, Ankara.

İlkokul Türkçe 4 (1990), MEB, İstanbul.

İlkokul Türkçe 5 (1990), MEB, İstanbul.

İlkokul Türkçe 5 (1993), MEB, Ankara.

İlkokul Türkçe 2. Sınıf Okuma Kitabı (1997), H.Süleymanoğlu, M.Süleymanoğlu, MEB, Ankara.

İlköğretim Hayat Bilgisi 1 (2000), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 1 (2001), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 1 (2003), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 1 (2004), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 1 Öğrenci Çalışma Kitabı (2005), S.Uysal, F.Elbistan, MEB, Ankara.

İlköğretim Hayat Bilgisi 1 Öğretmen Klavuzu Kitabı (2005), S.Uysal, F.Elbistan, MEB, Ankara.

İlköğretim Hayat Bilgisi 2 (2000), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 2 (2002), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 2 (2003), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 2 (2004), Komisyon, MEB, İstanbul.

İlköğretim Hayat Bilgisi 2 Öğrenci Çalışma Kitabı (2005), A.Özdemir, M.Yıldız, MEB, İstanbul.

- İlköğretim Hayat Bilgisi 2 Öğretmen Klavuzu Kitabı (2005), A.Özdemir, M.Yıldız, İstanbul.
- İlköğretim Hayat Bilgisi 3 (2000), Komisyon, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Hayat Bilgisi 3 (2001), Komisyon, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Hayat Bilgisi 3 (2002), Komisyon, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Hayat Bilgisi 3 (2003), Komisyon, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Hayat Bilgisi 3 (2005), A. Atıllıhan, E.Ö.Eren, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Hayat Bilgisi 3 Öğrenci Çalışma Kitabı (2005), A. Atıllıhan, E.Ö.Eren, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Hayat Bilgisi 3 Öğretmen Klavuzu Kitabı (2005), A. Atıllıhan, E.Ö.Eren, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Okumaya Başlıyorum (2001), S. Doğan, MEB, İstanbul
- İlköğretim Türkçe 1 Ders Kitabı (2005), A. Erol, M.Ö. Bingöl, MEB, Ankara.
- İlköğretim Türkçe 1 (2004), S. Doğan, M. Güden, MEB, Eskişehir.
- İlköğretim Türkçe 1 Çalışma Kitabı (2005), A. Erol, M.Ö. Bingöl, MEB, Ankara.
- İlköğretim Türkçe 1 Okuma Yazma Öğreniyorum (2005), A. Erol, M.Ö. Bingöl, MEB, Ankara.
- İlköğretim Türkçe 2 (2003), H. Özyürek, F.N. Kozinoğlu, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Türkçe 2 (2005), O.Coşkun, M. Emecen, MEB, Ankara.
- İlköğretim Türkçe 2 Çalışma Kitabı (2005), O.Coşkun, M. Emecen, MEB, Ankara.
- İlköğretim Türkçe 3 (2005), K. Ardanuç, A. Çökmez, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Türkçe 3 Öğrenci Çalışma Kitabı (2005), K. Ardanuç, A. Çökmez, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Türkçe 3 Öğretmen Klavuzu Kitabı (2005), K. Ardanuç, A. Çökmez, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Türkçe 4 (2004), A.Köycü, H.Gümüş, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Türkçe 4 (2005), H.Çanakçı, S. Yardımcı, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Türkçe 4 Çalışma Kitabı (2005), H.Çanakçı, S. Yardımcı, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Türkçe 4 Öğretmen Klavuzu Kitabı (2005), H.Çanakçı, S. Yardımcı, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Türkçe 5 (2004), A.İ.Ayata, O.Kaya, MEB, Ankara.
- İlköğretim Türkçe 5 Öğretmen Klavuzu (2005), N. Gören, Z. Yener, MEB, İstanbul.
- İlköğretim Türkçe 5 Öğrenci Çalışma Kitabı (2005), N. Gören, Z. Yener, MEB, İstanbul.
- Hayat Bilgisi Öğretimi ve Öğretmen Klavuzu (1999), V. Sönmez, MEB, İstanbul.

3- Yararlanılan Kaynaklar

- Altan, Ş. (2001) "Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik", Eğitim Materyallerinde Cinsiyetçi Ögeler, Ankara, KSSGM.
- Cevizoğlu, H. (2001) 28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi, Ankara, Ceviz Kabuğu.
- EARGED (1996) İlköğretim Hayat Bilgisi Dersi (1.2.3. Sınıf) Öğretim Programı, Ankara, MEB.
- Esen, Y. ve Bağlı, M.T. (2002) "İlköğretim Ders Kitaplarındaki Kadın ve Erkek Resimlerine İlişkin Bir İnceleme", A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, cilt 35, sayı:1-2.
- Ergin, Ç. (2006), "Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadın Bilincine Katkıları ve Uçan Süpürge Örneği", Kadın Çalışmaları Dergisi, cilt 1, sayı: 3.
- Gök, F. ve Şahin, A. (2003) İnsan Haklarına Saygılı Bir Eğitim Ortamına Doğru, İstanbul, Tarih Vakfı.
- Hayat Bilgisi Programı (1968), İlköğretim Okulu Programı, MEB, 4. Basılış: Ankara, 1997 içinde.

- Helvacıoğlu, F. (1996) Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik (1928-1995), Kaynak Yay.
- KSSGM (2004) İstatistiklerle Kadının Durumu, Ankara.
- KSSGM (2003a) Kadın ve Çocuk Hakları Açısından Yeni Türk Medeni Kanunu, Ankara.
- KSSGM (2001) Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve İhtiyari Protokol, Ankara.
- KSSGM (2003b) Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi - Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, Ankara.
- KSSGM (2006) Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu, Ankara.
- MEB Tebliğler Dergisi, Kasım 1997, cilt:60, sayı:2482.
- MEB Tebliğler Dergisi, Ocak 1998, cilt:61, sayı:2484.
- Tanrıöver, H.U. (2003) "Ders Kitaplarında Cinsiyet Ayrımcılığı", Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları, İstanbul, Tarih Vakfı.
- Tarih Vakfı (2003) İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları İçin, İstanbul.
- TÜSİAD, KAGİDER (2008) Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler Ve Çözüm Önerileri, İstanbul.
- 4- Elektronik Kaynaklar**
- Gümüšođlu, F., Ders Kitaplarında Cinsiyetçiliđin 80 Yıllık Serüveni, 11.02.2005, www.huksam.hacettepe.edu.tr/cinsiyet.html [21.12.2006].
- Ünsür, A., "8 Yıllık Temel Eğitim Meselesi ve Ortaya Çıkaracağı Problemler", 16.5.1997, www.egitim.aku.edu.tr/unsur.html [10.12.2006].
- (Hükümet Programları, Kalkınma Planları, 2003 Acil Eylem Planı ve 2005 yılı İlköğretim Hayat Bilgisi ve Türkçe Programlarına da internetten ulaşılmıştır.)